

MAROKKAANSE MIGRANTENVROUWEN IN GEZINSGESCHILLEN

WAT ZIJN PASSENDE JURIDISCHE OPLOSSINGEN?

Marie-Claire Foblets en Jinske Verhellen
(Katholieke Universiteit Leuven / Universiteit Gent)

1 De Probleemstelling

In deze bijdrage lichten we enkele resultaten toe van een kortlopend interuniversitair onderzoek over de juridische gezinssituatie van Marokkaanse vrouwen in België.¹ Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Federale Diensten van de Eerste Minister in Brussel (Dienst Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden).

De opdracht bestond erin om, gedurende één jaar (1 januari - 31 december 1997), via een grondige verkenning van de recente Belgische rechtspraak en via bevragingen, zowel van magistraten bij de burgerlijke rechtbanken, advocaten, notarissen, ambtenaren van de burgerlijke stand en juristen bij eerstelijnsdiensten in Vlaanderen, Wallonië en Brussel, als van vrouwen en mannen van Marokkaanse afkomst in België, een zo volledig mogelijk beeld te geven van de juridische gezinssituatie van Marokkaanse vrouwen in België. In een tweede fase diende het rapport te leiden tot het formuleren van enkele (beleids)voorstellen, tot het leggen van prioriteiten, die de positie van deze vrouwen in het eigen gezin zouden kunnen versterken.

De discussie over de huwelijkspositie van de Marokkaanse migrantenvrouw in België is in essentie een discussie over de juridische toelaatbaarheid van geslachtsdiscriminaties, als gevolg van de

toepassing van islamitisch familierecht op de private verhoudingen tussen moslims, ook na jarenlang verblijf in het gastland. De Marokkaanse *Code du Statut Personnel et des Successions Marocain*² wordt, tot vandaag, gekenmerkt door een strenge patrilineariteit, die aan de vrouw in verhouding tot westerse rechtsstelsels een lagere rechtspositie toebedeelt.

De discussie over de toelaatbaarheid in België van Marokkaans familierecht is in verband te brengen met de regel, afgeleid uit art. 3, lid 3 Belgisch Burgerlijk Wetboek. Deze bepaling laat tot vandaag toe dat vreemd familierecht de persoonlijke verhoudingen tussen vreemdelingen blijft regelen, ook op het grondgebied van het land van verblijf, zolang de betrokkenen hun buitenlandse nationaliteit behouden. Het gevolg van de toepassing van een dergelijke regel – onder juristen beter bekend als het nationaliteitsbeginsel in het internationaal privaatrecht (IPR) – is dat praktijkjuristen in bepaalde gevallen, met name wanneer zij worden geconsulteerd voor familiegeschillen tussen vreemdelingen, o.m. met regels van islamitisch familierecht moeten rekening houden; hetzij omdat de nationaliteit van de partijen het hen gebiedt, hetzij omdat partijen hier een in het buitenland overeenkomstig islamitisch recht ontstane situatie – bijvoorbeeld een huwelijk³ – willen laten gelden.

In deze bijdrage willen we – na een summiere weergave van de gevolgde werkmethode – drie bevindingen uit het onderzoek samenvatten en kort ingaan op een aantal concrete voorstellen die wij voorstaan en die vanuit het recht de positie van de Marokkaanse vrouw in haar gezinsverhoudingen kunnen versterken.

2 De werkmethode

2.1 Focus op het huwelijk en de huwelijksontbinding

Bij de afbakening van de methode en het onderzoeksgebied van de studie was het de bedoeling om een maximaal aantal deelaspecten

van de gezinspositie van Marokkaanse vrouwen⁴ in de analyse te betrekken, om aldus een zo volledig mogelijk beeld van die gezinspositie in kaart te brengen en in het bijzonder van de problematische aspecten ervan.

Gaandeweg het verzamelen van gegevens is evenwel gebleken dat de gezinspositie van de Marokkaanse vrouw in België tot op heden nagenoeg volledig wordt bepaald (1) door het type huwelijk dat deze vrouwen zijn aangegaan en (2) door de wijze waarop, gebeurlijk, dat huwelijk is ontbonden en de gevolgen van die ontbinding zijn geregeld voor haar en voor de kinderen.

Huwelijk en echtscheiding staan centraal in het leven van alle Marokkaanse vrouwen die in het kader van onze studie zijn benaderd. Ook in de rechtspraak en in de interviews met magistraten, praktijkjuristen en eerstelijnswerkers komt die centrale rol van het huwelijk en de ontbinding ervan terug.⁵

2.2 Het bronnenmateriaal

In het onderzoek is met drie soorten bronnenmateriaal gewerkt:

Semi-directieve interviews met Marokkaanse vrouwen en mannen.⁶ Een zestigtal informanten (mannen en vrouwen) werden bevraagd naar hun bevindingen met betrekking tot de toepassing van het Marokkaans personen en familierecht op hun familieverhoudingen in België: voor en nadelen van die toepassing, rechtsgevolgen, eigen ervaringen, enz.

Een klassiek rechtsbronnenonderzoek, met vooral aandacht voor de rechtspraak.⁷ In de analyse van de rechtspraak worden de belangrijkste trends aangegeven die zich sinds enkele jaren in de rechtspraak aftekenen en die in België bepalend zijn voor de gezinspositie van Marokkaanse migrantenvrouwen in de verhoudingen tot verwanten en aanverwanten. In bijlage bij het boek⁸ zijn, in chronologische volgorde (1980-1997), de samenvattingen van 180 vonnissen en arresten opgenomen waarin de door de rechtbanken

gevolgde redenering(en) is (zijn) terug te vinden.

Het rechtsbronnenonderzoek wordt aangevuld met een reeks grondige bevragingen van praktijkjuristen en maatschappelijk werkers.⁹ Bedoeling was om enkele gespecialiseerde juristen en eerstelijnswerkers op gerichte wijze te bevragen over de specifieke moeilijkheden die zij in hun dienstverlening aan Marokkaanse gezinnen ervaren. Moeilijkheden die verband houden zowel met de inhoud van hun opdracht (o.m. kennis van het Marokkaans-Malikitisch recht,¹⁰ toepassing van de Belgische verwijzings technieken, complexiteit van grensoverschrijdende situaties), als met de werkvoorwaarden (gerechtelijke achterstand, communicatiemoeilijkheden in de omgang met Marokkaanse vrouwen, gebrek aan middelen, enz.).

2.3 Een interdisciplinair onderzoek

We hebben voor deze studie voor een interdisciplinair gezichtspunt op de probleemstelling en op de empirische onderzoeksgegevens (het terreinwerk, d.i. de bronnenstudie en de interviews) gekozen. Het was de bedoeling om, in een samenwerkingsverband tussen verschillende wetenschappelijke disciplines, op een zo grondig mogelijke wijze, vanuit verschillende, elkaar aanvullende perspectieven, aandacht te geven zowel aan het internationaal privaatrechtelijke vraagstuk van de passende aanknopingsfactor in grensoverschrijdende gezinsrelaties, als aan de problematiek van het toenemend rechtspluralisme in de sfeer van de familieverhoudingen in België sinds een aantal jaren, o.m. ten gevolge van blijvende immigratie van niet-westerse oorsprong.

Dit type interdisciplinair onderzoek is met betrekking tot het islamitisch familierecht, naar ons bekend is, nooit eerder in België gevoerd. Het islamitisch familierecht roept vandaag (geheel) nieuwe en uitdagende vragen op in verband met de passende aanknopingsfactor (dat wil zeggen de vraag welk recht van toepassing is) in

grensoverschrijdende gezinsrelaties in een hedendaagse samenlevingscontext, gekenmerkt door groeiende mobiliteit en toename van het aantal multipatriden. Het brengt bovendien de gestabiliseerde aanwezigheid mee van een niet-westers rechtsstelsel in onze westerse samenleving (en recht) en staat sinds enkele jaren ook synoniem voor de groeiende vraag om eerbiediging in rechte als nieuwe minderheidscultuur. Onze onderzoeksresultaten tonen dat een nieuwsoortig rechtsppluralisme speelt in de sfeer van de familieverhoudingen dat sinds een aantal jaren, o.m. ten gevolge van de botsingen tussen (Marokkaanse en Belgische) rechtswaarden, aan de basis ligt van nieuwe (rechts)vormen van gezinsverhoudingen.

3 Enkele bevindingen en concrete voorstellen

3.1 Het personeel statuut en het vraagstuk van de passende verwijzingsregel

Bevinding: Marokkaanse vrouwen verzwakt door de grote rechtsonzekerheid over hun eigen rechtspositie

Ongelijke behandelingen in het domein van het gezinsleven, en meer specifiek bij het huwelijk en de echtscheiding, zijn op twee wijzen te verklaren.

Een eerste verklaring, die niet op korte termijn (vanuit het beleid) is te bestrijden, zijn de gewoonten: in bepaalde gezinskringen blijven discriminerende praktijken doorgang vinden die te maken hebben met opvoeding en cultuur. Discriminaties die het gevolg zijn van tradities en gewoonten zijn niet eigen aan buitenlandse rechtsculturen, zij spelen doorheen alle sociale klassen van de samenleving. Voorbeelden zijn onder meer de strengere opvoeding van dochters, de aanspraak van ouders op de partnerkeuze van hun kinderen, het beheer van het gemeenschappelijke vermogen door de echtgenoot.

Een tweede verklaring is de reeds genoemde mogelijkheid om,

op grond van art. 3, lid 3 van het Belgisch Burgerlijk Wetboek, buitenlandse discriminerende rechtsstelsels in België toepasbaar te blijven verklaren.

In de studie zijn wij vooral op de tweede oorzaak van ongelijkheid ingegaan. De rechtspraktijk is verdeeld over de wijze waarop de gevolgen van de toepassing van het nationaliteitsbeginsel, als oorzaak van ongelijke behandeling van man en vrouw, moet worden aangepakt.

In de praktijk stuiten geslachtsdiscriminaties in het domein van het personen en familierecht, die het gevolg zijn van de toepasbaarheid van buitenlandse rechtsstelsels, doorgaans op de exceptie van de openbare orde. Dat geldt overigens niet alleen in België. In Nederland en in Frankrijk is de situatie in dat verband niet anders:¹¹ magistraten en ambtenaren van de burgerlijke stand weigeren de toepassing van discriminerende regelgeving. België is, zoals de meeste andere Europese landen, gebonden door verschillende niet-discriminatiereglementeringen en -verdragen.¹² Het verbod op discriminatie valt in het domein van de openbare orde, dat geen uitzonderingen gedooft.

Toch wordt daarmee aan het probleem van de ongelijke behandeling van de Marokkaanse vrouw in het domein van het personen en familierecht niet verholpen. Binnen het domein van het personeel statuut blijven zich, in weerwil van de beschermfunctie van het criterium van de openbare orde, tot op heden enkele specifieke discriminaties hardnekkig doorzetten. Hetzij (1) omdat de gewraakte discriminatie wél wordt erkend in de Marokkaanse rechtsorde, wat ongelijkheden in behandeling - tussen België en Marokko - van dezelfde casuspositie meebrengt (hinkende situaties, rechtsonzekerheid);¹³ maar ook omdat (2) in België niet alle rechtbanken en administraties op dezelfde wijze de hand houden aan de eerbiediging van het discriminatieverbod: zo geven bepaalde magistraten de voorkeur aan de gedeeltelijke erkenning in België van geslachtsdiscriminaties ontleend aan een buitenlandse wet, omdat zij ervan

uitgaan dat de verloochening ervan evenmin een oplossing biedt;¹⁴ hetzij tenslotte, (3) als gevolg van meervoudig burgerschap: sinds enkele jaren is multipatridie voor een groeiend aantal individuen een nieuwe bron van rechtsonzekerheid, als gevolg van het feit dat in de meeste gevallen naast de Belgische nationaliteit ook de buitenlandse nationaliteit(en)/wet(ten) van betrokkene(n) terzake personeel statuut bevoegdheid behouden.¹⁵

Marokkaanse vrouwen met wie wij hebben gesproken hebben ons toe vertrouwd dat zij het in vele gevallen moeilijk hebben met het feit dat zij niet op voorhand verzekerd zijn van het feit of een rechtbank of administratie ten aanzien van hun persoonlijke situatie nu al dan niet toepassing zal maken van de exceptie van openbare orde.¹⁶ Zij zijn niet alleen aangewezen op professionele hulp om met die vraag om te gaan, maar kampen bovendien met de grote rechtsonzekerheid die voor hen uit die situatie voortvloeit.

Voorgestelde oplossing: "proximiteitsbeginsel", gecorrigeerd door een strikt gecontroleerde wilsautonomie

De vastgestelde rechtsonzekerheid waarin vele Marokkaanse vrouwen zich bevinden, bracht ons tot het voorstel om af te stappen van de bestaande verwijzingsregel gebaseerd op art. 3, lid 3, Belgisch Burgerlijk Wetboek en de toepassing van het Belgisch recht te veralgemenen, weliswaar mits de mogelijkheid voor partijen om, onder bepaalde strikte voorwaarden, te blijven kiezen voor de toepassing van Marokkaans recht (strikt gecontroleerde wilsautonomie).

Sinds enkele jaren passen steeds meer Europese landen op rechtsvragen die het gezin betreffen, het recht toe waarmee het gezin de nauwste banden onderhoudt. Men spreekt ook al eens van het proximiteitsbeginsel.¹⁷ Het verwachtingspatroon van personen wordt verbonden met het feitelijk leefmilieu, de regels van de maatschappij waarin zij door hun verblijf, door hun tewerkstelling en dus door hun effectieve dagelijks maatschappelijke inschakeling betrokken zijn, op dezelfde basis als andere leden van de samenleving. In landen met een gestabiliseerde migratie die niet in de automatische – of

minstens soepele – naturalisatie van nieuwkomers voorzien, laat de toepassing van het proximiteitsbeginsel toe op het eigen lokale recht terug te vallen.

Wij denken dat de toepassing van de wet van de gewone verblijfplaats (Belgisch recht) borg zou kunnen staan voor grotere rechtszekerheid voor de betrokken migrantenvrouw en voor een versteviging van haar positie in de verhoudingen tot haar echtgenoot en naaste verwanten. Migrantenvrouwen mogen dezelfde verwachtingen hebben als andere vrouwen in België. Bovendien hoeven de rechtbanken dan niet langer uitspraak te doen over de inhoud van vreemd recht of een hiërarchie tussen verschillende familierechtsstelsels in hun argumentatie in te bouwen. Een aantal fundamentele rechten waaraan in onze samenleving niet kan worden getornd zonder de fundamenten van het eigen rechtssysteem aan te tasten, zijn gelijkelijk van toepassing op gedingsituaties of verwickelingen waarin zowel Belgische partijen als migranten verzeilen, zonder dat de rechter voor deze gelijkschakeling een omstandige motivering moet geven. Want dat is precies het gevolg van de territoriale werking: het maakt een veelvuldig beroep op de exceptie van de openbare orde overbodig. Vanuit het standpunt van het gelijkheidsbeginsel wordt resoluut geopteerd voor een behandeling op grond van intern Belgisch recht.

Om te vermijden dat dergelijke oplossing evenwel al te automatisch de gedwongen integratie van Marokkanen aan de regels van het Belgisch personen en familierecht zou opleggen (met het nadelige gevolg dat de Belgische oplossingen niet zullen worden erkend in het land van herkomst), hebben wij in onze studie ook voorgesteld om een bepaalde graad van pluralisme te blijven toelaten, met name door in bepaalde gevallen echtgenoten gedeeltelijk zélf te laten kiezen welk rechtsstelsel op hun onderlinge verhoudingen van toepassing is: zolang Marokkaanse onderdanen - mannen en vrouwen - hun buitenlandse nationaliteit behouden en niet cumuleren met de Belgische nationaliteit, moeten zij de mogelijkheid hebben om, in hun onderlinge relaties, voor bepaalde aspecten van hun personeel

statuut eerbied voor de bepalingen van hun nationaal recht in te roepen. Dergelijke rechtskeuze kan maar gebeuren onder de voorwaarde dat beide echtgenoten, óók de vrouw, instemt met deze keuze en dat de keuze bij notariële akte wordt vastgelegd.

Wij beseffen dat wij ons, met het voorstel om het nationaliteitsbeginsel te verlaten, als voorstanders van een radicale ommekeer in het Belgisch internationaal privaatrecht hebben opgesteld. Dit voorstel sluit evenwel aan bij, en vindt steun in, het in België uitgewerkte Voorontwerp van wet houdende wetboek van internationaal privaatrecht. Sedert 1996 werken verschillende Belgische professoren¹⁸ voor en met het Ministerie van Justitie aan de opstelling van een toekomstig wetboek Belgisch internationaal privaatrecht.¹⁹

Het Voorontwerp van wet dat thans ter bespreking voorligt, huldigt het beginsel inzake aanknopng van het personeel statuut aan het recht van de staat waarvan de betrokkene de nationaliteit bezit. Zo gaat, wat de vaststelling van de staat van een persoon betreft (de naam, het huwelijk,²⁰ de afstamming), het Voorontwerp van wet ervan uit dat de nationaliteit zoveel mogelijk het permanent karakter van de staat van personen in het internationale verkeer moet waarborgen.

De draagwijdte van het nationaliteitsbeginsel wordt echter gerelativeerd en er wordt ook rekening gehouden met de tendens in andere Europese IPR-codificaties om een grotere rol toe te kennen aan de gewone verblijfplaats van de persoon.²¹ Voor de gevolgen van het huwelijk, de ontbinding van het huwelijk, de uitoefening van het ouderlijk gezag, de onderhoudsverplichtingen is het Voorontwerp van wet duidelijk vernieuwend. Op grond van het reeds genoemde proximateitsbeginsel moet bij voorkeur worden aangeknoopt aan het recht van de staat waar de partijen het best geïntegreerd zijn, en dit is in het land waarin zij hun gewone verblijfplaats hebben. Alleen bij gebreke van een gewone verblijfplaats in dezelfde staat, speelt de gemeenschappelijke nationale wet. De gradatie in verwijzingen zou dus worden omgekeerd.

Innoverend is bovendien de duidelijke introductie van de wilsautonomie in het Belgisch internationaal familierecht. Zo krijgen, voor wat de ontbinding van het huwelijk door echtscheiding betreft, echtgenoten de mogelijkheid om te kiezen tussen het recht van de staat van hun gemeenschappelijke nationaliteit of het Belgisch recht.²² De keuze moet worden uitgedrukt bij de eerste verschijning. Deze keuze biedt aan de echtgenoten de mogelijkheid hun voorkeur voor de wet van hun land van herkomst te uiten, hetgeen voor de betrokkenen met zich meebrengt dat zij een grotere zekerheid hebben dat de Belgische beslissing in hun land van herkomst uitwerking zal hebben.²³ Voor de in België verblijvende Marokkaanse vrouwen en mannen is de voorwaarde dan wel dat Marokko duidelijk standpunt inneemt omtrent de erkenning in Marokko van echtscheidingen die in het buitenland werden uitgesproken en waarbij voor de toepassing van het Marokkaans recht werd gekozen. Het is niet duidelijk of de Marokkaanse openbare orde vereist dat een buitenlandse echtscheiding op de *Mudawwana* gebaseerd moet zijn en, indien dit zo is, of Marokko buitenlandse echtscheidingen erkent die zijn uitgesproken met toepassing van het Marokkaans recht.²⁴

De nieuwe benadering om grensoverschrijdende verhoudingen te regelen, namelijk relativering van het nationaliteitsbeginsel en erkenning van het proximateitsbeginsel, menen wij te mogen bepleiten onder meer omwille van de volgende, tweede vaststelling.

3.2 Relevante en herkenbare rechtshulpverlening aan migrantenvrouwen

Bevinding: onbekendheid van praktijkjuristen met het Marokkaans recht

Een tweede, opvallende bevinding van de studie is de algemene onbekendheid van praktijkjuristen en maatschappelijk werkers met vraagstukken die verband houden met de gezinspositie van de Marokkaanse migrantenvrouw in België. Juristen en eerstelijns werkers

hebben tijdens de interviews herhaaldelijk hun beklag gedaan over de moeilijkheid om, afgaande op de gegevens uit concrete dossiers, met een voldoende graad van zekerheid te bepalen welk recht toepasselijk is op gezinssituaties waarin een of meer leden van het gezin de Marokkaanse nationaliteit bezitten.

Marokkaanse migrantenvrouwen van hun kant zijn in de organisatie van hun gezinsleven tot nu toe sterk aangewezen op verwanten en naasten. De kennis van hun rechten en plichten reikt vaak niet verder dan de kennis die zij binnen de eigen verwantenkring hierover kunnen verwerven. Een betere kennis van (de toedracht van) deze rechten en plichten zou hen toelaten om de naleving ervan af te dwingen of, integendeel, door een beroep op het Belgisch recht, op te komen voor een betere rechtsbescherming.

Voorgestelde oplossing: relevante en herkenbare rechtshulpverlening aan migrantenvrouwen

Deze bevindingen deden ons besluiten dat Marokkaanse migrantenvrouwen in België vandaag dringend behoefte hebben aan relevante en herkenbare rechtshulpverlening.

Er dienen zich verschillende mogelijkheden aan om een dergelijke rechtshulpverlening te waarborgen: enerzijds, het aanbieden van betere informatie over vreemd recht aan praktijkjuristen en aan professionele hulpverleners, en anderzijds, de verbetering van de rechtshulpverlening aan de vrouwen zelf.

De onderzoeksgroep drukte haar voorkeur uit voor de verbetering van bestaande informatiekanalen,²⁵ boven het oprichten van nieuwe. In het kader van deze bijdrage zullen we evenwel niet verder ingaan op dit relatief technisch onderdeel van de studie.

Relevanter, om een concreter beeld te geven van de bevindingen van onze studie, zijn de verschillende profielen van vrouwen die wij tijdens het onderzoek op het spoor zijn gekomen.

3.3 Drie “generaties” vrouwen, elk met eigen juridische problemen

Bevinding: drie profielen van vrouwen.

Uit onze interviews met Marokkaanse mannen en vrouwen komen drie profielen van vrouwen naar voren, drie sociologische “generaties” als het ware, die elk – in het domein van het huwelijksrecht – met eigen problemen kampen.

De eerste generatie zijn vrouwen die in de jaren zestig in het kader van de arbeidsimmigratie naar België zijn gekomen. Zij willen doorgaans niet meer met hun (inmiddels gepensioneerde) echtgenoot terug naar Marokko. Zij verkiezen in België bij de kinderen te blijven. Niet zelden hertrouwt de echtgenoot in Marokko, wat een polygame gezinssituatie in het leven roept. De vrouw die in België achterblijft heeft geen enkele aanspraak op de door de echtgenoten destijds in Marokko, met de in België verworven inkomsten, aangekochte onroerende goederen. Deze vrouwen weigeren hun akkoord te geven met de echtscheiding (verstoting), waardoor zij alvast willen verhinderen dat de tweede echtgenote van hun man aanspraak zou kunnen maken op het gezinsherenigingsrecht (verblijfsrecht in België). Zij hopen anderzijds nog een stuk van de huwelijksgoederen terug te vorderen.

Een tweede generatie zijn doorgaans jonge vrouwen die in België zijn geboren en hier hebben gestudeerd. Een niet gering aantal onder hen wordt, tot op heden, geconfronteerd met het dilemma van het zogenaamde “gearrangeerde huwelijk”. Hun ouders hebben voor hen een partner in Marokko gekozen. Wanneer achteraf de cultuurkloof tussen de partners tot (onoverkomelijke) problemen leidt, of wanneer de vrouw tot de vaststelling komt dat haar man in de eerste plaats gehuwd is omwille van de verblijfsdocumenten, komen deze vrouwen op voor hun rechten: zij vorderen hetzij de vernietiging van het huwelijk – wat zelden lukt –, of eisen de echtscheiding. Zij vertegenwoordigen de categorie vrouwen die de

meeste vragen hebben over de voor en de nadelen van toepassing van Marokkaans recht op de eigen gezinssituatie. Velen onder hen bezitten inmiddels (ook) de Belgische nationaliteit.

Een derde en laatste categorie vrouwen zijn de vrouwen die nog steeds in het kader van gezinshereniging immigreren. Zij hebben hun kinderjaren in Marokko doorgebracht en ginds een schoolopleiding gevolgd. Zij vervoegen hier een echtgenoot die zelf in België is opgegroeid. Het is binnen deze categorie dat men de meest eenzame vrouwen treft. Niet zelden loopt het huwelijk van deze vrouwen stuk, mede tengevolge van het feit dat de echtgenoten niet voorbereid waren op de cultuurkloof tussen hen, binnen het huwelijk. Op dat ogenblik staan deze vrouwen er helemaal alleen voor. Deze vrouwen hebben vaak geen naaste verwanten in België die voor hun belangen (kunnen) opkomen. In bepaalde gevallen dreigt de echtgenoot ermee zijn echtgenote in Marokko te verstoten. Deze vrouwen stellen hoge verwachtingen in het Belgisch (ge)recht.

Mogelijke juridische oplossingen voor een aantal van de genoemde problemen:

(a) De problematiek van de vrouw die haar aanspraak op het huwelijksvermogen verliest

Om vrouwen toe te laten zich, naar de toekomst toe, beter te beschermen tegen vermogensrechtelijke risico's die hen elke aanspraak op een gedeelte van de huwelijksgemeenschap ontzegt, kunnen de met betrekking tot deze materie in het Belgisch Voorontwerp van wet houdende wetboek van internationaal privaatrecht uitgewerkte verwijzingsregels helpen.

Wat het vermogen van echtgenoten betreft, blijft het uitgangspunt van het Voorontwerp van wet dat de echtgenoten het recht kunnen kiezen dat hun vermogen beheerst (wilsautonomie).

De echtgenoten kunnen echter slechts voor één van de volgende

aanknopingen kiezen: 1) aan het recht van de staat van de eerste gewone verblijfplaats, 2) aan het recht van de staat op het grondgebied waarvan één van de echtgenoten op het ogenblik van de keuze zijn gewone verblijfplaats heeft, 3) aan het recht van de staat waarvan één van de echtgenoten op het ogenblik van de keuze de nationaliteit bezat. De keuze kan worden gedaan zowel voor de voltrekking van het huwelijk als tijdens het huwelijk; een latere keuze kan een eerdere keuze wijzigen. De echtgenoten zouden dus ook in de loop van het huwelijk, volgens hun veranderende wensen en (nieuwe) ervaringen, een ander toepasselijk recht kunnen kiezen, zolang zij daarin overeenstemmen.

Wanneer geen keuze wordt gemaakt, zou voorrang worden gegeven aan de territoriale factor van de eerste gewone verblijfplaats van de echtgenoten. In vergelijking met de huidige Belgische IPR-regeling gaat het om een vernieuwing aangezien op dit moment de voorkeur wordt gegeven aan de gemeenschappelijke nationaliteit. Wanneer voorrang zal worden gegeven aan de factor van de gewone verblijfplaats, zal de gemeenschappelijke nationale wet nog slechts in uitzonderlijke gevallen worden toegepast (bij keuze). Subsidiair verwijst het Voorontwerp van wet naar het recht van het land waar het huwelijk werd voltrokken.

De onderzoekers zijn van mening dat de voorgestelde bepalingen te laat komen voor vrouwen die vandaag elke aanspraak hebben verloren op onroerende goederen in Marokko, verworven met (óók hun) Belgische inkomsten, maar die in Marokko op naam van de echtgenoot staan.

(b) Gearrangeerde huwelijken: een strengere controle op de toestemming tot het huwelijk in hoofde van de vrouw

Voor personen die kortstondig België verlaten met de bedoeling in het buitenland te huwen,²⁶ stelde de onderzoeksgroep een informatieplicht bij de gemeentelijke administratie van de verblijfplaats in

België voor. Deze informatie zou vooraf, dit is vóór het vertrek naar het buitenland, dienen te geschieden. Op die manier kan de toestemming van vrouwen, die tijdens hun verblijf in Marokko onder druk worden gezet om nog tijdens hetzelfde (korte) verblijf in het land van herkomst in het huwelijk te treden, indien nodig, wegens niet-eerbiediging van de informatieplicht, achteraf aan een nader onderzoek worden onderworpen.

Dit voorstel, met als doel een betere controle op de vrije toestemming van de vrouw, blijft overeind, ook nadat op 1 januari 2000 in België een nieuwe huwelijkswet in werking is getreden.²⁷ De nieuwe wet schaft de afkondiging van het huwelijk af;²⁸ in plaats daarvan wordt voorzien in een meer uitgebreide aangifte van het huwelijk.²⁹

(c) De problematiek van de eenzijdige huwelijksontbindingen: een rem op de doorwerking in België van buitenlandse verstotingen

Voor echtscheidingen die in het buitenland op grond van de eenzijdige wilsuiting van één van de echtgenoten zijn uitgesproken, voorziet het Voorontwerp van wet in een afzonderlijke bepaling naast de algemene bepalingen inzake erkenning en tenuitvoerlegging van buitenlandse gerechtelijke beslissingen.

Een in het buitenland opgestelde akte die de wilsverklaring van een echtgenoot om het huwelijk te ontbinden vaststelt, heeft in België slechts gevolgen indien:

- 1 de akte gehomologeerd is door een rechter van die staat;
- 2 de echtgenoot aan wie de akte wordt tegengesteld aanwezig was of daartoe de mogelijkheid had;
- 3 die echtgenoot de akte bij de homologatie op ondubbelzinnige wijze en zonder enige dwang heeft aanvaard;
- 4 de echtgenoten bij de homologatie hun gewone verblijfplaats hadden in de staat waar de akte is gehomologeerd;³⁰

- 5 de algemene voorwaarden inzake de erkenning van buitenlandse beslissingen.

Bovendien heeft de akte in België geen gevolgen indien één van de echtgenoten op het tijdstip van de homologatie Belg was. Hier bevestigt het Voorontwerp van wet de bestaande regel dat de verstoting maar kan worden erkend als zij wordt toegelaten door het personeel statuut van de beide echtgenoten.³¹ Het Voorontwerp van wet biedt de rechter echter wel de mogelijkheid deze voorwaarde uit te sluiten, indien het geval geen andere betekenisvolle band met België vertoont. Bijvoorbeeld wanneer een echtpaar waarvan één van de echtgenoten bipatride is, zich op duurzame wijze in het buitenland heeft gevestigd en geen banden met België heeft bewaard.

De voorgestelde regel sluit aan bij de thans geldende erkenningscriteria waaraan buitenlandse verstotingen worden getoetst. Nieuw is wel dat op eenduidige wijze wordt opgenomen dat de echtgenoten bij de homologatie hun gewone verblijfplaats moe(s)ten hebben in de staat waar de akte werd gehomologeerd, willen zij in België de gevolgen van die verstoting laten gelden.³² De Marokkaanse vrouw die in België is gedomicilieerd kan met andere woorden niet (meer) worden verstoten. Bij de keuze voor deze oplossing werd door de opstellers van het Voorontwerp van wet rekening gehouden met de bevindingen van ons onderzoek, na vraaggesprekken met vrouwen.

4 Kritische evaluatie: beperkingen aan de voorgestelde oplossingen

Gelijkheid en gelijke kansen zijn vandaag in ons rechtsstelsel de waarden, de maatstaven bij uitstek geworden waaraan wij de gedragingen van individuen binnen de gezinsrelatie toetsen. Wat hoort is gelijkheid en minstens gelijke kansen. Wat daaraan niet beantwoordt aanvaardden we niet (meer), desnoods met een beroep op de exceptie

van de (internationale) openbare orde.

Het Marokkaanse personen en familierecht is ontsproten aan een geheel andere rechtscultuur en draagt daar tot vandaag de sporen van: de echtgenoten genieten geen individuele gelijkheid van rechten, wat niet wil zeggen dat de vrouw geen rechten kan laten gelden of zonder bescherming blijft. Maar die bescherming aanvaarden wij vandaag niet meer, omdat zij nog is verweven met een patrilineaire logica die de plaats van de vrouw in het sociaal verkeer verbindt met de mannelijke leden van haar groep: haar vader, haar echtgenoot, haar voogd, haar broer, of later eventueel, haar eigen zoon c.q. zonen.

Wij hebben het onderling, onder de auteurs, moeilijk gehad om te aanvaarden dat wij met conflictregels die het huwelijksleven van de Marokkaanse migrantenvrouwen opsplitsen in deeldomeinen die in mindere of meerdere mate voor keuzerecht in aanmerking komen, afbouwend werk aan het verrichten waren. Afbouwend in de zin dat wij daarmee, beetje bij beetje, aan het familiestelsel dat deze vrouwen uit hun cultuur meedragen afbreuk doen, met de bedoeling hen daarmee, minstens gedeeltelijk, de bescherming van het Belgisch recht aan te bieden. Idealiter zouden deze vrouwen via de keuzevrijheid steeds moeten kunnen blijven opteren voor de toepassing van het recht van de eerste nationaliteit, indien zij effectief nauwe verbondenheid blijven ervaren en vertonen met het rechtsstelsel van het land van herkomst. Meer nog, die keuzevrijheid zou alle onderdelen van het huwelijksleven moeten kunnen betreffen, omdat pas een integrale keuze voor het meest vertrouwde recht de verzekering geeft dat men verder in zijn eigen rechtscultuur kan blijven leven, in de eigen gezinskring.

Maar omdat wij vooral vrouwen hebben ontmoet die niet in de vereiste (voldoende sterke) onderhandelingspositie staan om zélf, zonder externe druk of beïnvloeding, over het eigen lot binnen de gezinskring te beschikken,³³ omdat we te veel vrouwen hebben ontmoet die bij ons hun noodkreet zijn komen slaken, zijn we voorstan-

der van oplossingen die in de regel de toepassing van Belgisch recht mogelijk maken en slechts in bepaalde gevallen, en onder strenge voorwaarden, de keuzevrijheid geven aan Marokkaanse partners. Is dat een gebrek aan tolerantie ten aanzien van een vreemd familierechtsstelsel, ten aanzien van de cultuur die eraan te grondslag ligt? Ongetwijfeld. De vraag is of we met een attitude van grotere openheid naar een familierecht dat niet is bedacht op ons samenlevingsmodel, deze vrouwen effectief vooruithelpen. Marokkaanse migrantenvrouwen bouwen aan hun toekomst in België en moeten daarom, wanneer zich problemen voordoen, kunnen terugvallen op aangepaste bescherming. Marokkaans familierecht is ontsproten aan het type samenleving dat men in de vergelijkende cultuurwetenschappen verwantschappelijke samenlevingen noemt; het geeft de vrouw bescherming binnen haar verwantengroep, hetzij de groep van haar vader en broers, hetzij de groep van haar echtgenoot, maar is niet of onvoldoende bedacht op de situatie van de individuele, geëmancipeerde vrouw die in onze samenleving voor zichzelf opkomt. De beperking in de tijd van de troostprijs of schadeloosstelling aan de vrouw die door haar man is verstoten, is zo'n voorbeeld van beperkte bescherming die niet gemeten is aan de noden van de vrouw die, na haar echtscheiding, moet zoeken op eigen benen te staan, zonder de bijstand van de verwantengroep. Ons besluit is dat de Marokkaanse vrouw in België die, onder omstandigheden, zou opteren om zoveel mogelijk binnen de eigen rechtstraditie haar gezinsleven te leiden, dat onder bepaalde voorwaarden moet kunnen, maar dat zij anders, als vaste regel, maximaal moet kunnen verzekerd zijn van de bescherming van het Belgisch recht.

Een bijkomend voordeel van deze oplossing, die het overwicht legt bij de wet van de gewone verblijfplaats, is dat in de toekomst praktijkjuristen in België aanzienlijk minder zouden worden geconfronteerd met de moeilijkheid van de theoretische oefening om de principieel geldende verwijzing naar Marokkaans recht te doen en vervolgens, na kennisname ervan, toch daarvan om een of andere

reden af te wijken.

NOTEN

- 1 Voor de uitvoering van het onderzoek is voor een interuniversitaire samenwerking tussen vier onderzoekspartners gekozen. Aan het onderzoek werkten drie universiteiten mee: 1. de Université Catholique de Louvain-la-Neuve (Centre de droit international, o.l.v. Dr. Jean-Yves Carlier en Unité de sociologie, o.l.v. Prof. Felice Dassetto); 2. de Universiteit Gent (Instituut Internationaal privaatrecht, o.l.v. Prof. Johan Erauw) en 3. de Katholieke Universiteit Leuven (Departement Sociale en Culturele Antropologie, o.l.v. Prof. Marie-Claire Foblets). Elk van de genoemde onderzoekscentra heeft een specifiek deelaspect van het onderzoek voor zijn rekening genomen. Het geheel van de werkzaamheden werd geleid en gecoördineerd door Prof. M.-C. Foblets.
- 2 Voor een Franse vertaling, o.m. Fr.-P. Blanc en R. Zeidguy, *Moudawana. Code de Statut Personnel et des Successions. Edition synoptique franco-arabe*, Sochepress-Université, 1994.
- 3 Overeenkomstig art. 170ter Belgisch Burgerlijk Wetboek worden de in het buitenland aangegane huwelijken, wat het wezen van het huwelijk betreft, in België erkend indien de contracterende partijen hebben voldaan aan de vereisten die door hun personeel statuut (nationale wet) op straffe van nietigheid zijn voorgeschreven om een huwelijk te mogen aangaan.
- 4 Een van de moeilijkheden bij het opstarten van het onderzoek was de vraag van de afbakening van de doelgroep: wie wordt precies bedoeld wanneer wij het in onze beschrijvingen over de groep "Marokkaanse (migranten)vrouwen in België" hebben? De moeilijkheid is verbonden met de interne heterogeniteit van een groep die, in relatie tot het recht, onder verschillende categorieën vreemdelingen is onder te brengen. Het betreft

weliswaar vrouwen met een zelfde buitenlandse nationaliteit, met name de Marokkaanse. Maar daarmee is alles en niets gezegd. Steeds meer vrouwen met een Marokkaanse nationaliteit cumuleren sinds enkele jaren de eerste nationaliteit met de Belgische nationaliteit. Anderen worden, zonder de Belgische nationaliteit te hebben verworven, door hun huwelijk met een Belg of met een EU-onderdaan juridisch gelijkgesteld met EU-onderdanen.

Voor het opzet van deze studie verwijzen de omschrijvingen "Marokkaanse migrantenvrouwen" en "Marokkaanse vrouw" nu eens naar *de* Marokkaanse vrouw als vreemdelinge, dan weer naar de Marokkaanse vrouw als migrante, of nog, naar de Marokkaanse vrouw als gelijkgestelde met EU-onderdanen, en tenslotte, naar multipatride vrouwen die onder meer de Marokkaanse nationaliteit bezitten.

- 5 Er is voor het opzet van de studie geopteerd om vanuit concrete gegevens te werken. Dat verklaart de dubbele focus op huwelijk en echtscheiding.
- 6 De interviews werden afgenomen door Nouhza Bensalah, sociologe verbonden aan de Université Catholique de Louvain-la-Neuve.
- 7 De rechtspraakanalyse was het werk van Annabel Belamri, juriste, onderzoekster aan de rechtsfaculteit van de Université Catholique de Louvain-la-Neuve en advocaat aan de balie van Nivelles in Franstalig België.
- 8 Dat naar aanleiding van het onderzoek werd uitgegeven, Foblets, M.-C. (red.), *Marokkaanse migrantenvrouwen in gezinsgeschillen: wat zijn de passende juridische oplossingen?*, Antwerpen, Maklu, 1998.
- 9 Afgenomen door Jinske Verhellen, assistente internationaal privaatrecht Universiteit Gent en advocaat aan de balie van Gent, co-auteur van deze bijdrage.
- 10 In tweede bijlage bij het boek is een becommentarieerde (com-

mentaar door Prof. D. Beke, Universiteit Gent) vertaling van de sinds 1993 van kracht geworden versie van het Marokkaans Wetboek van Personen, Familie en Erfrecht opgenomen. Er was in België tot nog toe geen aan de rechtspraktijk aangepaste vertaling van het Marokkaans Wetboek van Personen en Familierecht in omloop. Die lacune is daarmee nu opgevuld. Bovendien is de vertaling van commentaar voorzien: risico's van misverstanden als gevolg van vanuit rechtsvergelijkend oogpunt moeilijk te vertalen concepten of instellingen onder Marokkaans recht, worden zoveel mogelijk opgevangen door, waar nodig, een toelichting te geven bij het desbetreffende wetsartikel van het Marokkaans Wetboek van Personen en familierecht. Het resultaat is een getrouwe en nauwgezette vertaling. Zie ook de vertaling van M. Berger en J.H. Kaldenhoven, *De Mudawannah. Marokkaans Wetboek inzake Personen-, Familie- en Erfrecht*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1997, tweede druk.

- 11 Zie o.m. voor Frankrijk P. Lagarde, "La théorie de l'ordre public international face à la polygamie et à la répudiation. L'expérience française", in *Nouveaux itinéraires en droit. Hommages à François Rigaux*, Brussel, Bruylant, 1993, 263-282; meer recent E. Fohrer, *L'incidence de la Convention Européenne des droits de l'homme sur l'ordre public international français*, Brussel, Bruylant, 1999.
- 12 Zie o.m. art. 23 van het Verdrag van 19 december 1966 inzake burgerrechten en politieke rechten; art. 16 c) van het Verdrag van 18 december 1979 inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen; art. 14 Europees Verdrag van 4 november 1950 tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.
- 13 België heeft, enkele jaren geleden, gedurende meerdere maanden, tot juli 1991, met Marokko onderhandelingen over bilaterale afspraken gevoerd. In juridische vaktijdschriften en bronnenboeken verscheen inmiddels de tekst van het ontwerpverdrag

tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk Marokko inzake het toepasselijk recht en de erkenning van huwelijken en hun ontbinding, getekend te Rabat (Marokko) door de Belgische en Marokkaanse Ministers van Justitie, op 15 juli 1991. Het verdrag zou van toepassing zijn op de erkenning, in beide landen (Marokko en België), van echtscheidingen en scheidingen van tafel en bed die in de andere staat zijn verkregen. Terzake de erkenning van huwelijksontbindingen komt de verdragstekst in grote lijnen hierop neer dat bij toepassing van het verdrag de ontbinding van het huwelijk wordt beheerst door de wet van de gemeenschappelijke nationaliteit van de echtgenoten. Dat betekent dat, bijvoorbeeld, ook de ontbinding van de huwelijksband tussen een Marokkaanse man en zijn Belgisch-Marokkaanse echtgenote (artikel 11 van het verdrag) onder de toepassing van de Marokkaanse echtscheidingswet zou kunnen vallen. Weliswaar voorziet het verdrag in afwijking van deze regel in een viertal gevallen, met name: de hypothese van de *litis pendentis*; een onverenigbaarheid met de openbare orde; bij verstekvonnis, waarbij de versteklatende partij over onvoldoende tijd beschikt om verzet aan te tekenen en/of haar rechten van verdediging uit te oefenen; en tenslotte, bij onregelmatige betekening van de dagvaarding. Het betreft relatief ruim geformuleerde uitwijkingmogelijkheden.

Wij hebben er in onze studie op aangedrongen dat de oplossing die door Nederland in deze materie is voorgedragen zou worden nagevolgd, met name de houding die erin bestaat om van Belgische zijde de Marokkaanse overheid aan te sporen verdragspartij te worden bij de bestaande *multilaterale* IPR-verdragen (zie o.m. L. Jordens-Cotran, "De wenselijkheid van een bilateraal verdrag Marokko-Nederland. Verslag van een studiedag", *NJB* 1992, 552-553). De aansluiting van Marokko bij bestaande multilaterale verdragen van landen waarmee België in de praktijk veruit de meerderheid van zijn internationale familie-

- rechtelijke conflicten regelt, zou een veel eenvoudigere oplossing zijn. Bovendien bieden deze multilaterale IPR-verdragen aan Marokkaanse migrantenvrouwen in de meeste gevallen een hogere rechtsbescherming (m.b.t. de onderhoudsverplichting, zie voor een meer genuanceerde stelling L. Jordens-Cotran, "De instemming van de vrouw met de verstoting. Kanttekeningen bij het voorstel tot wijziging van artikel 3 WCE", *NJB* 1996, nrs. 7-8, p. 161-167; en in het bijzonder: L. Jordens-Cotran, Bijdrage conferentie Rabat "Kind, gezin en migratie", *Familierecht Marokko Nederland, Migrantenrecht* 1999, 126-131.
- 14 De niet-erkenning van een eenzijdige verstoting door de echtgenoot van zijn echtgenote bijvoorbeeld, om redenen die verband houden met onze openbare orde, verzoent de partners daarom nog niet.
- 15 België heeft nooit de afstandseis gekend. Inzake het voorkomen van meervoudige nationaliteit is de Belgische nationaliteitswet (Wet van 28 juni 1984, *B.S.* 12 juli 1984, inwerkingtreding 1 januari 1985; inmiddels meermaals gewijzigd) ambivalent. Enerzijds wordt ernaar gestreefd de gevallen van dubbele nationaliteit te beperken; art. 22, § 1, 1° Wetboek Belgische Nationaliteit doet namelijk een meerderjarige die vrijwillig een vreemde nationaliteit verwerft, de staat van Belg verliezen. Anderzijds voorziet de Belgische nationaliteitswet nergens dat iemand maar vrijwillig de Belgische nationaliteit mag verwerven indien dat gepaard gaat met het verlies van zijn vroegere (vreemde) nationaliteit.
- 16 Uit de interviews met magistraten kwam duidelijk een verschillende invulling van de exceptie van de internationale openbare orde naar voren.
- 17 Voor een bespreking van dit beginsel, zie J. Meeusen, *Nationalisme en internationalisme in het internationaal privaatrecht*, Antwerpen, Intersentia, 1997, 110. Zie ook P. Lagarde, "Le principe de proximité dans le droit international privé contempo-

- rain", *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, t. 196, 186, III, 9-238.
- 18 J. Erauw (Universiteit Gent), M. Fallon (Université Catholique de Louvain), M. Liénard-Ligny (Université de Liège), J. Meeusen (Universitaire Instelling Antwerpen), H. Van Houtte (Katholieke Universiteit Leuven) en N. Watté (Université Libre de Bruxelles).
- 19 Het Voorontwerp van wet houdende wetboek van internationaal privaatrecht werd op 26 maart 1999 door de Ministerraad (van de vorige regering) goedgekeurd en voor advies overgemaakt aan de Raad van State. De vraag om advies werd verlengd door de nieuwe regering.
- 20 Inzake de grondvoorwaarden om een huwelijk aan te gaan (toestemming, leeftijd, enz.), bevestigt het Voorontwerp van wet de bestaande distributieve verwijzingsregel: elk van de aanstaande echtgenoten moet voldoen aan de vereisten van zijn, resp. haar nationale wet.
- 21 Het begrip "gewone verblijfplaats" betreft een concreet begrip: de duur van het verblijf samen met een concentratie van de belangen van de persoon moeten doorslaggevende beoordelings-elementen vormen.
- 22 Ook het Nederlands recht (Wet Conflictenrecht Echtscheiding van 25 maart 1981, *Stb.* 1981, 166) voorziet in rechtskeuze. De echtscheiding wordt beheerst door de gemeenschappelijke nationale wet en indien een gemeenschappelijk nationale wet ontbreekt, door het recht van het land waarin partijen hun gewone verblijfplaats hebben. In de andere gevallen door het Nederlandse recht.
- Wanneer voor één van de partijen een werkelijke maatschappelijke band met het land van de gemeenschappelijke nationaliteit ontbreekt, wordt de wet van de gewone verblijfplaats toegepast. En hier duikt dan rechtskeuze op: de gemeenschappelijke nationale wet zal toch worden toegepast indien de echt-

- genoten kiezen voor die wet. Daarnaast bestaat ook nog de mogelijkheid van keuze voor het Nederlandse recht.
- 23 De professoren (zie voetnoot 18) stellen een beperking op deze keuze voor, m.n. de eenzijdige verstoting die buiten het gerecht plaatsvindt, kan niet mogelijk zijn in België. Wij zijn het met dat voorstel volledig eens en hebben in onze studie hetzelfde standpunt dienaangaande ingenomen. Zie ook verder punt c, onder 3).
- 24 L. Jordens-Cotran, Bijdrage conferentie Rabat "Kind, gezin en migratie", *Migrantenrecht* 1999, 127-128.
- 25 Zoals internationale administratieve samenwerking op het gebied van de burgerlijke stand, informatie aan praktijkjuristen via universitaire onderzoekscentra, ambassades, opinies van experts (*certificats de coutume*), permanente vorming van praktijkjuristen en informatie aan de vrouwen zelf via een verhoogde rechtstoegankelijkheid, centra voor rechtshulp, onderwijs, vorming en, *last but not least*, reële tewerkstellingskansen.
- 26 Bijvoorbeeld, tijdens een vakantie of omdat de partner in het buitenland verblijft. Van de geïnterviewde vrouwen is een opvallend aantal in Marokko gehuwd, tijdens een vakantieperiode of kort verblijf, omdat hun verloofde – met wie zij via de familie in contact waren gebracht – in Marokko woonde.
- 27 Wet van 4 mei 1999 tot wijziging van een aantal bepalingen betreffende het huwelijk, *Belgisch Staatsblad* 1 juli 1999.
- 28 De afkondiging gebeurt door aanplakking aan de deur van het gemeentehuis. Bedoeling van de afkondiging was bepaalde personen toe te laten zich te verzetten tegen het huwelijk.
- 29 De ambtenaar van de burgerlijke stand maakt van deze aangifte een akte op die wordt ingeschreven in een daartoe bestemd register (nieuw art. 63, § 2 Belgisch Burgerlijk Wetboek).
- 30 Om fraude te voorkomen: bijvoorbeeld echtgenoot die in België verblijft en naar het buitenland reist met als enige doel daar uit de echt te scheiden, en dit terwijl de andere echtgenoot ook in

- België verblijft.
- 31 Ministeriële Omzendbrief van 13 maart 1980 tot wijziging van de punten II en III van de Ministeriële Omzendbrief van 27 juni 1978 betreffende sommige problemen inzake vreemdelingen, *Belgisch Staatsblad* 18 maart 1980. Deze omzendbrief werd aangevuld door de Ministeriële Omzendbrief 27 april 1994, *Belgisch Staatsblad* 19 mei 1994.
- 32 Zie *supra*, voetnoot 23.
- 33 En in die indruk zijn wij bevestigd gaandeweg onze gesprekken met praktijkjuristen.